

„Male riječi“ orijentalnoga podrijetla u hrvatskome jeziku

Ivo Pranjković

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

ivo.pranjkovic@zg.t-com.hr

Sažetak

U prilogu je riječ o gramatičkim i pragmatičnim funkcijama „malih riječi“, tj. čestica, veznika, uzvika i priloga, orijentalnoga podrijetla u hrvatskome jeziku. Posebno se razmatraju one takve riječi koje su u hrvatskome standardnom jeziku neobilježene (npr. *bar*, *makar*, *čak*, *tek* i sl.), a posebno one koje su obilježene, uglavnom kao regionalne (npr. *aferim*, *baška*, *beli* itd).

Ključne riječi: turcizmi, „male riječi“, čestice, veznici, uzvici, prilozima, hrvatski jezik.

U hrvatskome jeziku, posebno u štokavskom narječju, ima relativno puno „malih riječi“, ponajprije čestica, ali i veznika, uzvika i priloga orijentalnoga podrijetla. Neke su od tih riječi posve neobilježene tako da govornici hrvatskoga jezika, pa čak ni proučavatelji toga jezika uglavnom nisu ni svjesni njihova podrijetla. Ovaj je prilog posvećen opisu značenja i porabe takvih riječi. Od neobilježenih takvih riječi opisat će se *bar* (*barem*), *makar*, *ma*, *baš*, *čak*, *ama*, *hajde*, *hej* (*ej*), *tek*, *zar* i *badava*, a od obilježenih *meder*, *džaba* (*džabe*), *aferim*, *mašalah* (*mašala*), *aman* (*haman*), *bajagi*, *baška*, *beli*, *bezbeli*, *jok*, *vala* (*valah*), *čik*, *maksuz* (*mahsuz*), *em ... em* (*hem ... hem*), *da ... da* (*đah ... đah*), *ja ... ja* i *ha ... ha*.

1.

Isticajna čestica (intenzifikator) *bar* ili *barem*, koja dolazi iz turskoga *bari* koje ima vrlo slično značenje kao i hrvatsko *bar(em)* (Škaljić 1989: 120), dolazi uz različite vrste riječi i označuje da govornik upućuje na minimalnu količinu ili minimalan intenzitet onoga što označuje riječ uz koju stoji, znači dakle ‘najmanje’, ‘u najmanju ruku’, ‘makar’, ‘ako ništa drugo...’ i sl. Može biti riječi o minimumu koji se odnosi na predmet/e/, npr. *Kupi bar kruha i mlijeka*, o minimumu osoba označnih zamjenicama, npr. *Pomoći ćemo bar tebi*, o minimalnoj kvantiteti označenoj brojem, npr. *Ostavi mi brata bar jednoga* (usp. Škaljić 1989: 120), o minimumu svojstva, npr.

Treba nagraditi bar odlične (učenike), o kakvoj minimalnoj okolnosti, npr. *Bar ovdje budi pristojan*, o minimumu kakve radnje, npr. *Bar se naučio štedjeti*, *Ona je bar rekla što misli* (usp. Anić 2003: 59) itd. Zbog značenja koncesivnosti koja joj je inherentna čestica *bar(em)* javlja se i u uvjetnodopusnim složenim rečenicama kao korelativ prema vezniku *ako i*, npr. *Ako si se i namučio, bar si stekao puno iskustva*. Javlja se također u zavisnim klauzama irealnih uvjetnih rečenica, npr. *Da si bar prije naručio, već bi imao što si tražio*. Kao i većina drugih čestica, posebice isticajnih, i čestica *bar* pragmatične je naravi, što znači da je vezana za izravnu komunikaciju odnosno za uspostavljanje relacije između govornika i sugovornika. Zato je osobito česta u konstrukcijama s imperativom (kako se vidi iz navedenih primjera), a česta je i u konstrukcijama s optativnim značenjem, npr. *Da su mi se bar javili, Kad bi bar rekli što misle* i sl.! Uz imperativ često označuje minimum onoga što se zahtijeva od sugovornika, npr. *Bar počni razmišljati o tome*, a u konstrukcijama s optativnim značenjem ili uz voluntativne glagole označuje želju da se ostvari minimum onoga što se želi (usp. Halilović, Palić i Šehović 2010: 49), npr. *Da je bar nazvao!* ili *Da se bar hoće posavjetovati s nama!*

Vrlo slično značenje i funkciju ima i čestica *makar* (preko turskoga, a iz perzijskoga *meger*, što je značilo ‘možda’, ‘izgleda’, ‘kao da’, ‘osim’, usp. Škaljić 1989: 452).¹ Često su čestice *bar* i *makar* i zamjenjive međusobno, osobito kad upućuju na (minimalnu) kvantitetu, npr. *Kupi bar / makar dvije litre mlijeka*. Međutim u tom se značenju te dvije čestice razlikuju po tome što *makar* ne dolazi uz glagolska vremena koja označuju realne radnje, usp. npr. **Ako si se i namučio, makar si stekao iskustvo* ili **Ona je makar rekla što misli* / **Ona će makar reći što misli* / **Ona makar kaže što misli*. Osim toga čestica *makar* razlikuje se od *bar(em)* i po tome što ona može funkcionirati i kao veznik dopusnih rečenica, kod kojih zavisna surečenica dolazi u optativu, npr. *Obećao joj je dati što god poželi, makar to bilo i pola carstva* (usp. Pranjkić 2016: 151). Takvi i slični primjeri pokazuju da je kod čestice *makar* koncesivnost znatno naglašenija nego kod čestice *bar(em)*.

Istoga je podrijetla kao *makar* i čestica *ma*, ali ona ima nešto drugačije funkcije i značenja. Ona naime dolazi kao habitualizator uz relativne zamjenice, pridjeve ili priloge u dopusnom značenju odnosno u značenju koje je posve blisko značenju čestice *bilo* ili čestice *god* (o tim česticama te o habitualizatorima i njihovoj naravi usp. Pranjkić 2013: 379-383), npr. *ma koji, ma kakav, ma čiji, ma tko, ma što, ma gdje, ma kuda, ma kamo, ma kada, ma kako* i sl. Uz isticajnu funkciju čestica *ma* najčešće se, uz spomenute riječi, upotrebljava u funkciji veznoga sredstva dopusnih

¹ Istoga je podrijetla, ali nije istoga značenja i danas izrazito arhaična odnosno regionalna čestica *meder*. Ona je naime također intenzifikator, ali ne upućuje na kakav minimum niti je koncesivne naravi, nego je općeisticajnoga i u većoj mjeri afektivnoga tipa, po značenju i funkciji sličnija česticama *baš* ili *bo(g)me* negoli čestici *barem*, npr. *A moj Mujo, žalosna ti majka, meder si mi dopanuo rana* (usp. Škaljić 1989: 452). Zato umjesto nje ne može dolaziti ni *bar* ni *makar*.

rečenica tipa *Nećeš se pokajati ma što izabereš / što god izabrao* ili *Ma koga tamo da pitaš / Koga god tamo da pitaš / Bilo koga tamo da pitaš, saznat ćeš*. U toj je funkciji čestica *makar* rijetka i izrazito obilježena. Ona se naime uglavnom ne rabi kao habitualizator, usp (?) *Nećeš se pokajati makar što izabereš*.² S druge strane u primjerima tipa *Obećao joj je dati što god poželi, makar to bilo i pola carstva* obrnuto je. Tu je naime *ma* puno rjeđe i izrazito obilježeno u odnosu na *makar*. Čestica *ma* često dolazi i kao izrazito dijaloška i frazeologizirana čestica isticajne naravi u primjerima tipa *Ma nemoj, Ma hajde, Ma kakvi* ili *Ma kakav*.³ U takvim primjerima zamjena s *makar* uopće ne dolazi u obzir.

Čestica *baš* (prema turskome *baş* što u funkciji imenice znači ‘glava’, ‘glavar’, ‘vrh’, ‘početak’, a u funkciji pridjeva ‘glavni’, ‘prvi’ i sl.)⁴ vrlo je česta i posve neobilježena, osobito u konkretnijim komunikacijskim situacijama, i dolazi kao i čestica *bar(em)* uz različite vrste riječi i uz različite oblike, npr. *Pozvali smo baš njega, Treba mi baš početnik, Mislili smo baš na plave, Radili su baš suprotno, Trebaju mi novci baš danas, Baš je zaslužio nagradu, Baš se i nisu proslavili* i sl. Ima rečenica u kojima *baš* može dolaziti uza sve članove rečeničnoga ustrojstva, npr. *Baš Ivan dobro zna engleski, Ivan baš dobro zna engleski, Ivan baš zna (dobro) engleski, Ivan dobro zna baš engleski*. Tom česticom govornik posebno izdvaja i naglašava ono što se označuje riječima ispred kojih stoji, pa je zamjenjiva česticama *upravo, glavom, doista* i sl. Relativno često dolazi i na počecima zavisnih klauza, posebno irealnih poredbenih složenih rečenica s veznikom *kao da*, npr. *Kafu mi, draga, ispeci baš ko da je, draga dušo, za tebe*. U niječnim konstrukcijama *baš* često ima suprotno značenja od uobičajenog. Služi naime za ublažavanje odnosno za relativizaciju niječne tvrdnje ili za izražavanje kakve neodlučnosti u odnosu na iznijetu niječnu tvrdnju, npr. *Nisam baš siguran treba li i njih obavijestiti*. Sličnu funkciju ima *baš* i u ironijskim iskazima (usp. Halilović, Palić i Šehović 2010: 50), npr. *E danas ste se baš proslavili* i sl.

Isticajna čestica *čak* (prema tur. *çak* što znači ‘daleko’, ‘sve do’), npr. *Došli su čak ovamo*, također dolazi uz različite riječi, često i u kombinaciji s intenzifikatorom *i* ili *ni*, npr. *Čak je i Ivan danas došao, Ivan je došao čak i danas, Ivan je danas čak i došao, Ivan nije došao čak ni danas* i sl. Služi ponajprije za isticanje i naglašavanje značenja riječi uz koje stoji. Ako riječ uz koju stoji označuje kakvu kvantitetu, onda se to naglašavanje usmjeruje prema maksimumu, pa je u tom smislu *čak* antonimno s česticom *bar(em)*, npr. *Kupili smo čak tri vreće brašna*. Osobito često dolazi u strukturama gradacijskoga tipa u kojima se štogod pridodaje sadržaju prethodnoga

² *Makar* je pogotovo neobično uz prezent. Nešto je običnije uz optativ, npr. *Nećeš se pokajati makar što izabrao*.

³ Usp. npr. u dijaloškim situacijama: A. *On je najčestitiji od svih njih* / B. *Ma kakav!*

⁴ Kao imenica javlja se u složenicama tipa *subaša, harambaša, dolibaša* (‘stoloravnatelj’), a kao pridjev u polusloženicama tipa *Baš-Čelik, baš-muhtar* (‘glavni knez’) ili *Baš-čaršija* (usp. Škaljić 1989: 122).

dijela strukture i uz to posebno ističe u odnosu na taj prethodni dio (usp. Halilović, Palić i Šehović 2010: 126), npr. *Poznajem ga samo iz viđenja. Čak se ne mogu sjetiti ni kako se zove.* Javlja se također u zavisnosloženim rečenicama, posebno u zavisnim klauzama irealnih uvjetnih rečenica. Tada dolazi ispred veznika (*da*) i uglavnom se odnosi na cijelu zavisnu klauzu, npr. *Ne bih prodao ovo imanje čak ni da mi ga dvostruko plate.*

I isticajna čestica *ama*, podrijetlom arabizam, izrazito je pragmatične naravi. Bliška je po značenju česticama *baš*, *upravo* i sl., ali obično uz datatnu nijansu čuđenja, neslaganja, nestrpljenja ili nezadovoljstva (usp. Halilović, Palić i Šehović 2010: 16), npr. *Ama reci već jednom! Ama nisam ga ni vidio, kunem se!* Katkad se rabi i zajedno s česticom *baš*, posebice u primjerima u kojima se element što se ističe ponavlja i time dodatno intenzivira, npr. *Nitko, ama baš nitko nije došao na sastanak!* Rjeđe *ama* dolazi i u službi adverzativnoga veznika (sličnoga vezniku *ali*, s tim da mu je svojstven dodatni afektivni naboj). Takva je poraba danas zastarjela, pogotovo u hrvatskome standardnom jeziku (za razliku od nekih drugih standardnih idioma utemeljenih na štokavštini, posebice od bosanskoga standardnog jezika), npr. *Nagovarao sam ga da nam se pridruži, ama neće ni da čuje.* Od čestice *baš ama* se bitno razlikuje i po tome što se ne može odnositi na različite dijelove gramatičkog ustrojstva rečenice, nego se u pravilu odnosi na cijelu rečenicu odnosno surečenicu. Zato je posve obično npr. *Ama Ivan dobro zna engleski*, ali nije obično npr. **Ivan ama dobro zna engleski*, a pogotovo **Ivan dobro zna ama engleski*.

Vrlo je zanimljiva i poticajna (ili imperativna) čestica *hajde*, podrijetlom iz turskoga. Služi primarno za poticanje na kakvu akciju u značenju 'de', 'deder', 'daj' i sl., npr. *Hajde reci što imaš!* Rjeđe služi za izražavanje čuđenja ili nevjerice, npr. *Ma hajde, molim te*, ili odobravanja, npr. *Hajde neka ti bude!* Najčešće ta čestica ima službu tzv. općeg imperativa koji se javlja u konstrukcijama s dvama imperativima i vrlo je slična oblicima imperativa tzv. lakih glagola, tj. onih glagola koje karakterizira semantička uopćenost, kao što su glagoli *dati*, *ići*, *vidjeti*, *čekati* sl., npr. *Daj vidi što se događa.* Umjesto drugoga imperativa može se u takvim rečenicama pojaviti konstrukcija *da* + prezent, npr. *Hajde da se provedemo*, ili infinitiv, npr. *Idemo se dogovoriti.* Kao što se iz ovog zadnjeg primjera vidi, u funkciji općeg imperativa može doći i prezent, pogotovo prezent glagola *ići*. Posebna neobičnost čestice *hajde* sastoji se u tome što je ona razvila i imperativnu paradigmu: *hajde*, *hajdemo*, *hajdete*, npr. *Hajde da se dogovorimo* ili *Hajdemo se o svemu dogovoriti.* Za česticu *hajde* vrlo je karakteristično i to da se nikada ne javlja u niječnom obliku, usp. **Ne hajde da se dogovorimo*, što vrijedi i za oblike lakih glagola u funkciji općega imperativa, usp. **Ne dajte da se dogovorimo* ili **Ne idemo se o svemu dogovoriti.* To će biti i glavni razlog velike proširenosti niječnih imperativnih oblika *nemoj*, *nemojmo*, *nemojte* (prema niječnim imperativu glagola *moći*: *ne mozi*) u funkciji općega niječnog imperativa, npr. *Nemoj mi dosadivati*, *Nemojte se šaliti s takvim stvarima*

i sl. (opširnije o lakim glagolima i o čestici *hajde* usp. Pranjković 2016: 37 i 41 te Stevanović 1974: 705).

Riječ *hej* ili *ej*, podrijetlom, bar po nekim mišljenjima, iz perzijskoga (*ey*), rabi se kao uzvik i primarno služi za dozivanje sugovornika. Zato često dolazi uz vokativne oblike, npr. *Hej, prijatelju, što si tako mrzovoljan? Ej ti, Ivane, dođi bliže!* Rjeđe služi i kao isticajna čestica, npr. *Ej miline!* ili *Hej, kolika je u Prijedoru čaršija!* (početni stih sevdalinke).

Čestica *tek* perzijskoga je podrijetla. Kao „balkanski turcizam“ (usp. Skok 1973: 454) došla je najprije u štokavske govore iz turskoga u kojem znači ‘samo’ ili ‘samo ako’. U suvremenom hrvatskom jeziku vrlo je česta i izrazito je, kao i većina drugih čestica, pragmatične naravi. Kad se odnosi na vrijeme, antonimna je čestici *već*. *Već* naime znači da se nešto događa, da se događalo ili da će se dogoditi prije očekivanja, posebno prije govornikova očekivanja (usp. Pranjković 2018: 68), npr. *Već je svanulo* ili *Svi smo već premoreni*, a *tek* znači da se što događa, da se dogodilo ili da će se dogoditi kasnije od očekivanoga, npr. *Stigli su tek navečer*, *Javit će nam se tek za tjedan dana*. Na razini složene rečenice (u službi eksceptivnoga veznika) *tek* ima značenje izuzimanja ili isključivanja, npr. *Sav je bio u vodi, tek mu je malo virila kosa*. Za česticu *tek* karakteristično je i to da se često udružuje sa subjunktorima *što*, *da* i *kad* i tada ima značenje restriktora, uglavnom sinonimnoga s običnijim restriktorom *samo*, npr. *Tek što smo izišli, počela je kiša*, *Odgovorit ću ti tek kad mi obećaš da više nećeš zapitkivati* ili *On govori tek da nešto kaže*.⁵

Za razliku od dosad razmotrenih čestica, koje se većinom rabe (i) kao isticajne, čestica *zar* pripada upitnima i također je vrlo česta u hrvatskome jeziku. Ona je, bar po nekim mišljenjima, podrijetlom od arapskoga *zahr* što primarno znači ‘kocka’, u turskom jeziku i na Balkanu ‘kocka kojom se igra tavlja’ (usp. Škaljić 1989: 647).⁶ Srećemo je i europskom arabizmu *hazard* (‘kocka’, ‘kockanje’). Dolazi ponajprije u niječnim konstrukcijama (pa se zato katkada govori o čestici *zar ne*) odnosno u niječnim pitanjima na koja se očekuje potvrđan odgovor, npr. *Zar te nisam na vrijeme upozorio?* Takvo značenje najviše dolazi do izražaja u tzv. dopunskim pitanjima, npr. *To je bilo više nego ukusno, zar ne?* (o takvim pitanjima usp. Mihaljević 1995: 23).⁷ Rjeđe čestica *zar* dolazi i u afirmativnim pitanjima, i tada se očekuje i/ili sugerira niječni odgovor, npr. *Zar ste zaslužili da vam se nakon svega vjeruje?*

Riječ *badava*, perzijsko-arapskoga podrijetla, rabi se kao prilog i znači ‘besplatno’, ‘bez ikakve nadoknade’, ‘vrlo jeftino’, npr. *Te sam knjige dobio badava*, *Auto sam*

⁵ Opširnije o čestici *tek*, uključujući njezinu porabu i značenja u starijim hrvatskim tekstovima, usp. Pranjković 2018: 73-74.

⁶ Po nekim drugim, vjerojatnijim mišljenjima dolazi od prijedloga *za* i prasl. čestice **že*.

⁷ O funkcijama i značenju čestice *zar*, posebno u usporedbi s česticom *li*, te o njezinu odnosu prema danas posve zastarjeloj čestici *lje* usp. i Pranjković 2012 i 2016: 162.

prodao gotovo za badava. Vrlo često također znači ‘uzalud’, ‘bez ikakva učinka’, npr. *Badava govorim, nitko me ne sluša* ili *Badava smo čekali tolike godine*. Može također značiti i ‘bez razloga’ (usp. Halilović, Palić i Šehović 2010: 42), npr. *Badava je odležao u zatvoru*.⁸

2.

Osim obilježenih čestica *meder* i *džaba* (*džabe*), koje su ukratko opisane u prvom odjeljku, u ovom će drugom u središtu pozornosti biti još neke „male riječi“ koje su u hrvatskom standardnom jeziku obilježene ili kao arhaične ili kao regionalne. Takve su riječi u pravilu u manjoj mjeri obilježene u bosanskom (bošnjačkom) standardnom jeziku već i zato što su na području Bosne i Hercegovine znatno češće i običnije, bar u svakodnevnoj komunikaciji.

Jedna je od takvih riječi razgovorno obilježen uzvik ili uzvična čestica *afirim*,⁹ podrijetlom iz perzijskog jezika, koja služi za pohvalu ili odobravanje sugovornikova ili čijeg drugog postupka, znači dakle ‘bravo’, ‘izvršno’, ‘tako je’. Često dolazi uz vokativne oblike, npr. *Aferim, junače, baš si nam osvjetlao obraz!* Znatno se rjeđe riječ *afirim* rabi i kao imenica, obično u ustaljenim iskazima tipa *Stigli ga stari aferimi* u značenju ‘Počeo je trpjeti posljedice mladenačkih nestašluka ili uopće kakva nepromišljena čina’ (usp. Škaljić 1989: 72 i Halilović, Palić i Šehović 2010: 5).

Uzvičnoj čestici *afirim* dosta je slična i čestica arapskoga podrijetla *mašalah* (ili *mašala*). Ona naime izražava divljenje, svidanje ili oduševljenje nečim što se vidi (vrlo je često u pitanju kakva osoba, npr. posebno lijepo dijete ili mladenka) odnosno nečim što se upravo događa, npr. *Mašalah, ti si već prava cura* ili *Ej mašalah konja i junaka, dobra konja, a boljeg junaka* (usp. Škaljić 1989: 448). Po narodnom vjerovanju *mašalah* je trebalo govoriti da se ne bi ureklo ono što se gleda ili ono o čemu se govori, osobito kad su u pitanju kakve bliske osobe.

Riječ *aman* (ili *haman*), uzvična čestica arapskoga podrijetla, u značenju ‘zaboga’, ‘pobogu’, služi za isticanje i/ili naglašavanje, obično vezano za preklinjanje, čuđenje ili ushit. Osobito često dolazi u pitanjima pa se u nekim (upitnim) kontekstima približava značenju upitne čestice (slične čestici *zar*), npr. *Aman što to uradiste?* ili *Aman smo svi mi gluhi?* *Aman divote!* i sl. Katkada se ta čestica i dodatno pojačava u obliku *aman jarabi* (ponajprije u govoru muslimana), npr. *Aman jarabi, svega u Božjoj bašči!* (usp. Halilović, Palić i Šehović 2010: 16).

Razgovorno izrazito obilježena čestica *bajagi*, koja u turskom (*bayaği*) znači ‘prilično’, ‘upravo’, služi za upućivanje na nešto što je nestvarno ili neistinito, znači

⁸ Čestici *badava* vrlo je slična i čestica *džaba* ili *džabe*, podrijetlom iz turskoga jezika, ali je ona u puno većoj mjeri obilježena kao razgovorna odnosno regionalna, npr. *Sve sam to dobio džabe* ili *Džaba se trudiš, nećeš uspjati*. Za razliku od *badava džaba* je puno običnije u korelativnoj funkciji (obično u korelativnom odnosu s veznikom *ali*) u značenju ‘nastranu što’, ‘osim toga što’, npr. *Džaba (ti) što dangubi, ali se počeo i kockati*.

dakle ‘tobože’, ‘navodno’, npr. *On ti je bajagi neki ekspert za ta pitanja*. Rabi se i u obliku *kobajagi* (što dolazi od *kao bajagi*), npr. *Oni se kobajagi spremaju otići, ali i dalje sjede na svojim mjestima*.

Riječ *baška*, podrijetlom iz turskoga, rabi se u funkciji priloga ili pridjeva. Znači ‘posebno’, ‘napose’, ‘odvojeno’ ili ‘poseban’, ‘odvojen’, npr. *Smjestili su baška ženske baška muške* odnosno *Dobili su i baška bakšiš*.¹⁰

Isticajne čestice *beli* (podrijetlom arabizam) i *bezbeli* (tursko-arapskoga podrijetla) slične su čestici *baš*, tj. služe za pojačavanje sadržaja iskaza. Razlikuju se po tome što je *beli* u većoj mjeri afektivna, znači ‘doista’, ‘uistinu’, npr. *Beli ćeš zapamtiti današnji dan* ili *Beli smo se napričali*. S druge strane *bezbeli* se u većoj mjeri odnosi na potvrđivanje sugovornikovih riječi, pa znači ‘u svakom slučaju’, ‘svakako’, ‘dabome’, ‘naravno’, funkcionira dakle kao afirmativna čestica, slična čestici *da* (usp. Halilović, Palić i Šehović 2010: 55 i 60), npr. *A. Jesam li u čemu pogriješio?* B. *Bezbeli!* ili *Bezbeli (da) jesi!* Za razliku od *beli* *bezbeli* je u puno većoj mjeri samostalna čestica, koja u pravilu sama funkcionira kao iskaz odnosno kao (potvrđan) odgovor na govornikovo pitanje.

Čestica *jok*, turskoga podrijetla, ima suprotno značenje od čestice *bezbeli*, što znači da funkcionira kao niječnica, da je po značenju i funkciji slična čestici *ne*. Međutim za razliku od čestine *ne* *jok* je izrazito razgovorno i/ili regionalno obilježena. Rabi se obično kao tzv. samostalna niječna čestica,¹¹ npr. *A. Jesi li konačno kupio auto?* B. *Jok!* ili *Jok, nisam!* ili *Čorbe čok,*¹² *mesa jok* (usp. Škaljić 1989: 371). *Jok* se rabi i u intenziviranom obliku zajedno s česticom *vala(h)* u značenje ‘ne bogme’, ‘uopće ne’, ‘ne nikako’, npr. *A. Jesi li mu konačno vratio dug?* B. *Jok vala!*

⁹ Mislim da je potrebno i korisno razlikovati uzvike u užem smislu (npr. *ah, uh, ej, jao, joj* i sl.) od uzvičnih (ili eksklamativnih) čestica. Za razliku od uzvika u užem smislu koji su obilježeni afektivnošću uzvične su čestice i pragmatično posebno obilježene, obično time što su izravno usmjerene na sugovornika ili sugovornike. Osim uzvične čestice *aferim* takve bi još bile *bravo, mašalah, blägo, ičško* i sl. Neke se riječi mogu javiti i u funkciji uzvika u užem smislu i u funkciji uzvičnih čestica, npr. *jao*, usp. *Jao, kako sam umoran* (uzvik) prema *Jao tebi ako ne dođeš* (uzvična čestica).

¹⁰ Riječ *baška* danas je izrazito obilježena kao regionalna, ali je u razgovornom jeziku prilično česta, osobito na području štokavskoga narječja. Da je međutim (bila) dosta proširena čak i izvan štokavskoga područja, vidi se i po tome što se upotrebljava i u čakavskim govorima, npr. u govoru Novalje na otoku Pagu (i to s naglaskom na zadnjem slogu: *baškü*), npr. *Ostavil je otac bratu više zemlje nego meni. Baška ono ča mu je ostavil u šoldiman!* (usp. Vranić i Oštarić 2016: 128)

¹¹ Samostalnim niječnim česticama niječu se cijele rečenice ili klauze, a ne odnose se na pojedine članove rečeničnoga ustrojstva. Za razliku od čestice *jok* niječna čestica *ne* može se rabiti i samostalno, npr. *A. Jeste li stigli na vrijeme* B. *Ne!* ili *Ne, nismo!*, i nesamostalno, npr. *Ne možemo stići na vrijeme*. Ne dolazi dakle u obzir **Jok možemo stići na vrijeme* ili sl. Afirmativna čestica *da* rabi se samo kao samostalna, npr. *A. Možete li sutra doći ranije?* B. *Da!* ili *Da, možemo!* (opširnije o samostalnim i nesamostalnim česticama usp. Silić i Pranjković 2005: 253).

¹² Riječ *čok* također je turcizam, danas posve arhaičan, i znači ‘mnogo’, ‘puno’.

Spomenuta čestica *vala* ili *valah*, podrijetlom iz arapskoga, inače je (opće) isticajne naravi. Znači ‘bo(g)me’, ‘e baš’, ‘doista’, npr. *Vala mi je puna kapa njihova zanovijetanja!* ili *Reći ću im vala sve što mislim pa što bude.*

Poticajna čestica *čik* (podrijetlom od turskoga *çik*, što je po obliku imperativ drugoga lica jednine glagola *çikmak* koji znači ‘izići’) specifična je izrazito razgovorno obilježena čestica koja služi za pozivanje ili izazivanje sugovornika na kakvu akciju uz pretpostavku da sugovornik neće moći ili se neće usuditi tu akciju i izvesti (usp. Halilović, Palić i Šehović 2010: 138). Znači dakle ‘deder’, ‘hajde’, ‘de ako smiješ’ i najčešće služi za kakvo odmjerenje snaga i/ili vještina. Dolazi obično uz imperativ, npr. *Čik pogodi!* ili *Čik izidi van da vidimo čija majka crnu vunu prede!*

U štokavskim krajevima česta je i „mala riječ“ arapskoga podrijetla *maksuz* ili *mahsuz*, koja se rabi u funkciji priloga i u značenju ‘posebno’, ‘naročito’, ‘specijalno’, npr. *Maksuz smo navratili k njima* ili *Ovo je pošiljka maksuz za tebe*. Rabi se također i u funkciji (nepromjenjivoga) pridjeva, sa značenjem ‘poseban’, ‘osobit’, ‘specijalan’, npr. *maksuz selam* (‘poseban pozdrav’).

Neke se „male riječi“ orijentalnoga podrijetla rabe i u funkciji redupliciranih veznika koordiniranih rečenica, s tim da je u njima u pravilu prisutna i izrazita isticajna funkcija, pa bi se riječi toga tipa, bar uvjetno, mogle nazvati i isticajnim veznicima.¹³ Među njima je najobičnija čestica *hem ... hem* (ili *em ... em*), podrijetlom iz perzijskoga (gdje je značila ‘skupa’, ‘zajedno’). Ona je po značenju i funkciji bliska redupliciranom sastavnom vezniku odnosno intenzifikatoru *i ... i*, npr. *Hem su rane hem je tuga na srcu* (usp. Škaljić 1989: 326) ili *Em je lijepa em je pametna*. Razlika između rečenica tipa *Em je lijepa em je pametna* i struktura tipa *I lijepa je i pametna* ili *Ona je i lijepa i pametna* u tome što su u prvima nešto istaknutije naporednost sadržaja i stupanj intenziteta elemenata koji su u odnosu naporednosti.

Reduplicirano se u funkciji rastavnoga veznika rabi i danas posve zastarjela čestica *đah ... đah* (ili *đa ... đa*), podrijetlom iz perzijskoga, koja znači ‘čas ... čas’, npr. *Sjaj, mjeseče, noćna varalice, đah obasjaš, đah za oblak zadeš* (usp. Škaljić 1989: 246).

U vrlo sličnom značenju i funkciji rabi se i reduplicirana čestica *ja ... ja*, također perzijskoga podrijetla. Ona je međutim nešto neutralnija i običnija, pa je bliža redupliciranom vezniku *ili ... ili*, npr. *Ja pravo, ja nikako*. Za razliku od *đah ... đah* vezničko se *ja ... ja* može rabiti i nereduplicirano, npr. *Kupi vojsku, hajde na Kosovo, ja mi spremi od gradova ključ* (usp. Škaljić 1989: 356).

Vrlo se slično, tj. kao disjunktivni odnosno alternativni veznik, ponaša i reduplicirana čestica *ha ... ha*, podrijetlom iz turskoga, npr. *Isto ti je ha došao, ha ne došao!* ili *Ha kamenom o lonac, ha loncem o kamen* (usp. Škaljić 1989: 294).

¹³ Takvu funkciju, koja je ujedno i isticajna i veznička, osobito često ima reduplicirani sastavni veznik *i*, npr. *Dosta je toga i vama i nama!*

3.

Zaključno bi se moglo konstatirati da su „male riječi“ orijentalnoga podrijetla iznenađujuće česte u hrvatskome standardnom jeziku te da se neke od njih i danas rabe posve neobilježeno ili su čak kao takve nezamjenjive. To treba tumačiti dugogodišnjom pa i dugostoljetnom prisutnošću Osmanlija u našim krajevima, posebice u štokavskima jer su Osmanlije kroz nekoliko stoljeća zaposjedali većinu onih područja na kojima se govorilo štokavskim narječjem. Većina je tih riječi doduše manje ili više obilježena razgovornošću, ali je i to razumljivo kad se ima na umu da su čestice i inače pragmatično obilježene, tj. da su vezane su za konkretnije tipove komunikacije. Na to je svakako utjecala i činjenica da je za turskoga vakt većina stanovništva bila nepismena pa je razgovornost obilježavala komunikaciju u najširem smislu riječi. Štoviše razgovornost je obilježavala čak i pisane tekstove, posebice npr. tekstove narodne književnosti, napose epske, u kojima su takve riječi posebno česte i koji su se inicijalno prenosili samo usmenim putem. I napokon vjerojatno je glavni razlog proširenosti takvih riječi u tome što se radi o suznačnim riječima, o riječima čija su značenja kontekstualno uvjetovana, pa onda i kontekstualno i/ili situativno bar do neke mjere i predvidiva odnosno iz konteksta razaberiva.

Literatura

- Anić, Vladimir (2003) *Veliki rječnik hrvatskoga jezika* (priredila Ljiljana Jojić), Novi Liber, Zagreb.
- Halilović, Senahid, Ismail Palić i Amela Šehović (2010) *Rječnik bosanskoga jezika*, Filozofski fakultet, Sarajevo.
- Mihaljević, Milan (1995) „Upitne rečenice u hrvatskom jeziku“, *Suvremena lingvistika*, 21/1, Zagreb, 1995, str. 17-38.
- Pranjković, Ivo (2012) „Upitno, pojačajno, namjerno i uvjetno li“, *Pismo. Časopis za kulturu bosanskoga književnog jezika*, Sarajevo, str. 33-43.
- Pranjković, Ivo (2013) „Rastavni veznik i habitualizator bilo“, *Njegoševi dani*, 4. Zbornik radova, Nikšić, str. 379-383.
- Pranjković, Ivo (2016) *Gramatika u riječima i riječi u gramatici*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Pranjković, Ivo (2018) „O riječima nego, no, već, još i tek“, *Fluminensia*, 30/1, Rijeka, str. 63-76.
- Silić, Josip i Ivo Pranjković (2005) *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Školska knjiga, Zagreb.

Skok, Petar (1971, 1972, 1973) *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I-III, Zagreb.

Stevanović, Mihailo (1974) *Savremeni srpskohrvatski jezik (Gramatički sistemi i književnojezička norma), II. Sintaksa*, Naučna knjiga, Beograd.

Škaljić, Abdulah (1989) *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo.

Vranić, Silvana i Ivo Oštarić (2016) *Rječnik govora Novalje na otoku Pagu*, Novalja.

“Small Words” of Oriental Origin in the Croatian Language

This article discusses the grammatical and pragmatic functions of “small words” – i.e., particles, conjunctions, exclamations, and adverbs – of oriental origin in the Croatian language. Special attention is paid to those words that are unmarked in the Croatian standard language (e.g., *bar*, *makar*, *čak*, *tek*, etc.), but especially to those that are marked, mainly as regional forms (e.g., *aferim*, *baška*, *beli*, etc.).

Keywords: Turkish loanwords, particles, conjunctions, exclamations, adverbs, Croatian language